

Etnomikologija Lietuvoje: trumpa tyrimų istorinė apžvalga

Vita Džekčioriūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Santrauka

Šiame straipsnyje apžvelgiami etnomikologijos tyrimai. Etnomikologiją galima suskirstyti į lingvistinius tyrimus, kuriuose nagrinėjama grybų pavadinimų įvairovė ir aiškinama jų kilmė, ir grybavimo ir grybų vartojimo tradicijų tyrimus, kurie apima etnologinius papročių aprašymus, straipsnius, kuriuose nagrinėjama grybavimo socialinė ir ekonominė bei rekreacinė reikšmė, etnomedicininis ir etnofarmakologinius darbus, taip pat su grybais ir grybavimu susijusius folkloristinius ir mitologinius tyrimus. Apibendrinant galima teigti, kad etnomikologinių darbų Lietuvoje kol kas nėra daug ir ši sritis dar laukia tyrėjų dėmesio. Ypač trūksta išsamių ir nuoseklių darbų apie grybų ir grybavimo reikšmę mūsų kultūroje.

Reikšminiai žodžiai: etnofarmakologija, etnologija, etn medicina, folkloras, lingvistika, mikonimai, mitologija.

Abstract. V. Džekčioriūtė. Ethnomycology in Lithuania: a brief historical overview of research.

This article provides an overview of ethnomycology research. It can be divided into linguistic research, which examines the diversity of mushroom names and explains their origins, and research on mushrooming and mushroom traditions, which includes ethnological descriptions of customs, articles on the socio-economic and recreational significance of mushrooming, ethnomedical and ethnopharmacological work, and folklore and mythological studies related to fungi and mushrooming. In summary, ethnomycological work in Lithuania is still scarce, and the field is still awaiting research attention. In particular, there is a lack of comprehensive and coherent works on the significance of mushrooms and mushroom picking in our culture.

Keywords: ethnopharmacology, ethnology, ethnomedicine, folklore, linguistics, mycology, mythology.

Įvadas

Etnomikologija – tai tarpdalykinis mokslas, sujungiantis etnologijos bei mikologijos žinias ir tyrinėjantis grybų panaudojimą, socialinę reikšmę ir raišką kultūroje. Etnomikologijos pradininkais pasaulyje laikomi Valentina

ir Gordonas Wassonai, 1957 m. publikavę solidų leidinį „Grybai, Rusija ir istorija“ (*Mushroom, Russia and History*) (Wasson, Wasson, 1957). Anot šios knygos autorių, visos kultūros pagal santykį su grybais gali būti suskirstytos į „mikofobines“ ir „mikofilines“. „Mikofobinės“ sampratos kultūrose grybai maistui vartojami retai arba išvis nevartojami. Šiose kultūrose jie suvokiami kaip pavojų keliantys laukinės gamtos atstovai. „Mikofilinėse“ – priešingai – grybai yra svarbi žmogaus aplinkos dalis, suvokiama kaip gamtos turtas ir gėrybė. Tokios kultūros turi turtingą grybų vartojimo įvairioms reikmėms patirtį. Lietuvių pomėgis grybauti ir su tuo susijusi visa tradicinė ir šiuolaikinė žinija rodo, kad jie nuo seno buvo mikofilai. Mikologija Lietuvoje gyvuoja jau visą šimtmetį, etnologija dar ilgiau, o štai etnomikologija, tyrinėjanti žmonių santykį su grybais ir grybavimu ir kaip savarankiška disciplina iškilusi XX a. antroje pusėje, Lietuvoje dar tik skinasi savo kelią.

Šio straipsnio tikslas – trumpai apžvelgti etnomikologijos, kaip atskiros mokslo disciplinos, tyrimus ir raidą Lietuvoje. Etnomikologijos tyrimus Lietuvoje galima būtų suskirstyti į kelias didesnes sritis. Viena jų būtų lingvistų ir iš dalies kai kurių mikologų atliekami mikonimų tyrimai, kuriais gilinamasi į grybų pavadinimų įvairovę ir jų kilmės aiškinimus. Kitai sričiai priklausytų grybavimo ir grybų vartojimo tradicijų nagrinėjimas. Jam galima priskirti etnologinius papročių aprašymus, socioekonominę ir rekreacinę grybavimo reikšmę nagrinėjančius straipsnius, etnomedicinos ir etnofarmakologijos darbus bei folkloristinius ir mitologinius su grybais ir grybavimu susijusius tyrimus.

Etnomikologinių tyrimų istorija

Išsamesnių mikonimų tyrimų pradininke Lietuvoje laikytina lingvistė Dovilė Rimantaitė-Svetikienė. XX a. pabaigoje ji publikavo nedidelius, tačiau išsamius straipsnius, skirtus dviejų grybų pavadinimų – *voveraitės* ir *baravyko*, sinonimams rašytiniuose lietuvių kalbos šaltiniuose ir tarmėse aptarti (Rimantaitė 1989; Rimantaitė-Svetikienė, 1995). Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos ir Lauryno Ivinskio darbuose minimų lietuviškų mikonimų etimologijos ir lingvistinius tyrimus atliko lingvistė Albina Auksoriūtė ir mikologai Ernestas Kutorga bei Jurga Motiejūnaitė (Auksoriūtė, 2000, 2012, 2020; Kutorga, 2015; Motiejūnaitė, 2015). XXI a. pradžioje lietuvių kalbos grybų pavadinimus ir

jų motyvaciją nuodugniai pradėjo nagrinėti lingvistė Jūratė Lubienė. Savo straipsniuose ji atkreipė dėmesį į grybų pavadinimų motyvacijai svarbius grybų požymius, nagrinėjo liaudiškus grybų pavadinimus, taip pat žvėrių reikšmę grybų pavadinimų motyvacijai (Lubienė, 2008, 2009, 2012). Mokslininkės straipsnyje „Žvilgsnis į paniabudės pavadinimus“ atkreiptas dėmesys į vienos rūšies grybo – *Phallus impudicus* išskirtinumą (Lubienė, 2013). Ilgamečiai J. Lubienės atlikti mikonimų tyrimai publikuoti 2015 m. pasirodžiusioje monografijoje „Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija“ (Lubienė, 2015). Savo darbuose autorė taiko lingvistinius ir etnolingvistinius tyrimo metodus. Ir nors, kaip pati pažymi, su grybais susijusių tautosakinių problemų ji nenagrinėja, tačiau ir nuo tautosakos bei etnologijos visiškai neatsiriboja (Lubienė, 2015), ir tai jos darbus padaro svariu indėliu į etnomikologijos tyrimų lauką. Prie lietuviškų mikonimų nagrinėjimo problematikos priskirtinas ir Adriano Cerri darbas, aptariantis grybų pavadinimus Kristijono Donelaičio „Metuose“ (Cerri, 2016).

Grybavimo ir grybų vartojimo tradiciją pristatančių etnologinių straipsnių anksčiau pasitaikydavo periodiniame *Kraštotyros* leidinyje bei konkrečioms vietovėms skirtuose kompleksiniuose kraštotyринiuose darbuose. Čia grybai ir grybavimas kartais aptariami su kitų gamtos resursų (uogų, vaistažolių) panaudojimu (Šimkūnaitė, 1968, 1971; Ivonis, 1975). Pastaruoju metu panašūs etnologiniai, tik kur kas išsamesni, straipsniai publikuojami kompleksinėse leidyklos „Versmė“ parengtose „Lietuvos valsčiai“ serijos monografijose, skirtose konkrečių Lietuvos vietovių ir jų apylinkių etnokultūriniais tyrimams (Šemagogas, 2016; Lopeta, 2017; Švarcaitė, 2018; Straševičienė, 2022).

Nemažai yra aprašomųjų grybavimo papročius aptariančių darbų, skirtų šilinių dzūkų grybavimo tradicijai, kuri nuo seno buvo itin gyvybinga Dzūkijoje. Paprastai šias publikacijas rengia vietiniai, Dzūkijoje gyvenantys ir iš vidaus tradiciją pažįstantys kultūros ir mokslo veikėjai. Paminėtinas yra Arūno Baltėno ir Onos Drobelenės sudarytas tradiciniam dzūkų gyvenimo būdui populiarinti skirtas leidinys „Šilų dzūkai“ (Baltėnas, Drobelenė, 2009). Taip pat etnologės Dalios Blažulionytės (2022a, b) straipsniai. Mažesnės apimties publikacijos šia tema pasirodo periodinėje spaudoje arba Dzūkijos konkrečioms vietoms skirtuose leidiniuose (Gudavičius, 1997, 2005, 2012; Marcinkevičienė, 2009, 2014).

Nors ir negausūs, XX a. pirmoje pusėje ir viduryje pasirodė tyrimai, pristatantys ir socioekonominę bei rekreacinę grybavimo reikšmes (Movšovičius, 1940; Mazelaitis, 1954). Vėliau Lietuvoje ši tema nebenagrinėjama ir dėmesys į ją vėl atkreipiamas tik XXI a. (Batulevičiūtė, 2002; Karvelytė, Motiekaitytė, 2013; Mizaras et al., 2015; Motiejūnaitė ir kt., 2019; Blažulionytė, 2020).

Grybavimo ir grybų ruošimo maistui papročiams tirti 2007 m. buvo publikuoti mikologo Vincento Urbono ir etnologės Irenos Reginos Merkienės parengti klausimynai (Merkienė, 2007; Urbonas, 2007).

Grybų gydamosios savybės Lietuvoje tyrinėtos labai menkai. Grybai, kaip vaistinė žaliava, dažniausiai aptariami bendrai su augalais etnomedicinai arba etnofarmacijai skirtuose darbuose. Paminėtini J. Šurkaus straipsnis „Lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimų apžvalga“ ir R. Trimako monografija, skirta liaudies medicinai (Šurkus, 1973; Trimakas, 2008). Kiek daugiau dėmesio grybų gydomajai reikšmei savo disertacijos rankraštyje yra skyrusi etnomedicina ir etnofarmakologija besidomėjusi Eugenija Šimkūnaitė (1948). Rankraštis saugomas Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Lietuvos medicinos ir farmacijos istorijos muziejaus archyvo rankraštyne. Darbe grybai aptariami tarp liaudies farmakologijai reikšmingų augalų, prie jų minint, kokioms ligoms gydyti ir kokiais pavidalais jie vartoti. Be to, be grybų šiame rankraštyje yra suminėta ir nemažai kerpių. Deja, daktaro disertacija nebuvo apsiginta, o joje minimi etnomikologijos duomenys nepublikuoti. Pastaruoju metu fragmentiška informacija, susijusi su grybų panaudojimu etnomedicinoje, pasirodo Lietuvos farmacijos istoriko Tauro Antano Meko vadovaujamų Lietuvos sveikatos mokslų universiteto studentų magistro darbuose (Petkevičiūtė, 2007; Šimkutė, 2011; Ščerba, 2014; Narkutė, 2017; Aleknavičienė, 2018; Staugaitis, 2018; Bočkutė, 2019). Trumpai grybų panaudojimą vaistams Dzūkijoje yra pristaciūsi D. Blažulionytė (2022b). Apie galimą psichotropinį poveikį turinčių grybų vartojimą savo straipsnyje „Psichotropiniai augalai lietuvių tradicijoje“ probėgšmais užsimena D. Senvaitytė (2006). Grybų panaudojimas Lietuvoje mediciniais tikslais minimas ir keliose užsienyje paskelbtose publikacijose (Pranskunienė et al., 2018; Motiejūnaitė et al., 2024; Prakofjewa et al., 2024).

Prie folkloristinių ir mitologinių su grybais ir grybavimu Lietuvoje susijusių tyrimų galima būtų priskirti du straipsnius. Religijotyriminė Eglutė

Trinkauskaitė-Johnson savo 2006 m. pasirodžiusiame straipsnyje „Apie grybus arba velniškas nuklydimas“ nagrinėja grybavimą kaip senosios ikirikriščioniškų laikų lietuvių religijos apraišką ir gilina į šiuolaikinius lietuvių grybavimo kaip ypatingo religinio santykio su aplinka ypatumus (Trinkauskaitė-Johnson, 2006). Vita Džekčioriūtė-Medeišienė straipsnyje „Mitinė grybų samprata lietuvių kultūroje“, remdamasi mikologijos, etnologijos ir folkloristikos duomenimis, atskleidžia grybų mitologizavimo priežastis, jų kilmės, elgesio tarsi su mitinėmis būtybėmis ir apeiginių grybavimo aspektų raišką folklore (Džekčioriūtė-Medeišienė, 2016). Fragmentiškai grybus frazeologijoje yra aptarusi etnolingvistė Birutė Jasiūnaitė, nagrinėdama augalų ryšius su mitinėmis būtybėmis lietuvių frazeologijoje (Jasiūnaitė, 2010). Be to, ši mokslininkė mitologiniu požiūriu tyrinėjo ir parazitinio grybo – ragangrybio raišką tradicinėje kultūroje (Jasiūnaitė 2008, 2010). Į tikėjimus ir apeigines praktikas šilinių dzūkų grybavimo tradicijoje dėmesį yra atkreipusi anksčiau minėta D. Blažulionytė (2022a).

Apibendrinant galima teigti, kad etnomikologijos darbų Lietuvoje iki šiol nėra labai daug ir ši sritis vis dar laukia tyrėjų dėmesio. Ypač trūksta išsamų, nefragmentiškų, nuoseklių grybų ir grybavimo reikšmę mūsų kultūroje atskleidžiančių darbų.

Padėka

Finansavimą tyrimui skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMT), sutarties Nr. S-LIP-22-58.

Literatūra

Aleknavičienė A., 2018. Mažosios Lietuvos etnografiniame regione vartojamų natūralių vaistingųjų medžiagų etnofarmacinis tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.

Auksoriūtė A., 2000. L. Ivinskio mikologijos terminai, *Terminologija* 7: 48–58.

Auksoriūtė A., 2012. Lauryno Ivinskio grybų atlaso rankraštis. Kn.: Auksoriūtė A. (sud.), *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas: Lauryno Ivinskio 200-osioms gimimo metinėms*: 217–243. Vilnius.

- Auksoriūtė A., 2020. Lauryno Ivinskio augalų ir grybų genčių vardai Povilo Matulionio „Žolyne“: Lauryno Roko Ivinskio 210-osioms gimimo metinėms, *Terminologija* 27: 202–232.
- Baltėnas A., Drobelenė O., 2009. *Šilų dzūkai*. Vilnius
- Batulevičiūtė L., 2002. Grybavimas – alternatyvus verslas ir priemonė kaimo bendruomenėms steigti, *Žemės ūkio mokslai* 4: 56–60.
- Blažulionytė D., 2020. Grybų pardavimo verslo tradicija šilinių dzūkų krašte, *Dainava* 2(40): 27–34.
- Blažulionytė D., 2022a. Šilinių dzūkų grybavimo tradicija, *Dainava* 1 (43): 44–51.
- Blažulionytė D., 2022b. Šilinių dzūkų grybavimo tradicija, *Dainava* 2 (44): 51–56.
- Bočkutė S., 2019. Rietavo rajono apylinkėse tautinėje vaistininkystėje vartojamų (vartotų) augalų etnofarmacinis tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.
- Cerri A., 2016. Grybų pavadinimai Kristijono Donelaičio „Metuose“: vertimo ir identifikavimo problemos. Kn.: Vaicekauskas M. (sud.), *Kristijono Donelaičio reikšmės*. Vilnius.
- Džekčioriūtė-Medeišienė V., 2016. Mitinė grybų samprata lietuvių kultūroje, *Tautosakos darbai* 52: 119–144.
- Gudavičius H., 1997. Išėjau grybauti..., *Šalčinis* 26: 3.
- Gudavičius H., 2005. Ar aš kvailas, kad rodytau, kur baravykas augo? Kn.: Gudavičius H., Černiauskas A. (sud.), *Kapiniškiai, Rudnia, Dubninkas, Marcinkonys: Dzūkijos nacionalinis parkas*: 146–148.
- Gudavičius H., 2012. Oi grybai grybai, *Liaudies kultūra* 5: 80–87.
- Ivonis J., 1975. Raistiniškiai grybauja. Kn.: Vaitkevičius B. (red.), *Kraštotyra: [straipsnių rinkinys]*: 226–228. Vilnius.
- Jasiūnaitė B., 2008. „Raganos šluota“ (Mitologinių personažų įrankiai frazeologijoje), *Baltistica*, t. XLIII: 245–261.
- Jasiūnaitė B., 2010. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius.
- Karvelytė A., Motiekaitytė V., 2013. Laukinių grybų ir uogų, vaistažolių rinkimo veiklos įvertinimas pagal ekonominius, socialinius ir gamtosauginius kriterijus, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 1 (39): 101–111.

- Kutorga E., 2015. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos Taisliaus augyminio XXIV gaujos V eilos, Grybšiai – Mycetes, genčių apžvalga. Kn.: Šepetytė R. (red.) Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Taislius augyminis* 3: 18–32. Vilnius.
- Lopeta V., 2017. Gamtos turtai ir jų panaudojimas. Kn.: Driskiuvienė Ž. (sud.), *Onuškis*: 1202–1208. Vilnius.
- Lubienė J., 2008. Grybų pavadinimų motyvacija pagal išorinius arba vidinius grybo požymius, *Res humanitariae* IV: 173–191.
- Lubienė J., 2009. Lietuvių kalbos liaudiški grybų pavadinimai su grybų augimo motyvaciniais požymiais, *Res humanitariae* VI: 180–202.
- Lubienė J., 2012. Žvėrių pavadinimai lietuvių kalbos mikonimų motyvacijos sistemoje, *Res humanitariae* XII: 99–121.
- Lubienė J., 2013. Žvilgsnis į paniabudės pavadinimus, *Tautosakos darbai* XLVI: 52–70.
- Lubienė J., 2015. *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*. Klaipėda.
- Marcinkevičienė N., 2009. Grybai, miško uogos – Džiovo rasa, *Šiaurės Atėnai* 953.
- Marcinkevičienė N., 2014. Šilinių dzūkų gryba, *Liaudies kultūra* 5: 86–89.
- Mazelaitis J., 1954. Lietuvos TSR valgomieji grybai, jų paplitimas ir resursų apskaičiavimas, *Lietuvos TSR mokslų akademija. Biologijos instituto darbai*, 2: 59–76.
- Merkienė I. R., 2007. Grybavimas ir grybų patiekalai. Kn.: Merkienė I. R. (sud.), *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija*: 147–149. Vilnius.
- Mizaras S., Kavaliauskas M., Činga G., Mizaraitė D., Belova O., 2015. Socio-economic aspects of recreational use of forests in Lithuania, *Baltic Forestry* 21 (2): 308–314.
- Motiejūnaitė J., 2015. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos Taisliaus augyminio kerpių genčių botaniniai komentarai. Kn.: Šepetytė R. (red.) *Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Taislius augyminis* 3: 9–13. Vilnius.
- Motiejūnaitė J., Džekčioriūtė V., Kutorga E., Kasparavičius J., Iršėnaitė R., 2024. Diversity of ethnomycological knowledge and mushroom foraging culture in a small nation: case of Lithuania, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 20: 88.
- Motiejūnaitė J., Iršėnaitė R., Džekčioriūtė-Medeišienė V., Grigaitė O., 2019.

Kultūrinės ekosisteminės paslaugos, Dzūkija ir grybai, *Dainava* 1 (37): 46–50.

Movšovičius J., 1940. Vilniaus prekyvietėse parduodami grybai, *Gamta* 5(1): 35–38.

Narkutė G., 2017. Mažeikių rajono etnofarmacinis tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.

Petkevičiūtė Ž., 2007. Natūraliųjų vaistingųjų medžiagų, vartotų Telšių rajono Varnių apylinkėje 2006 metais, tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.

Pranskuniene Z., Dauliute R., Pranskunas A., Bernatoniene J., 2018. Ethnopharmaceutical knowledge in Samogitia region of Lithuania: where old traditions overlap with modern medicine, *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 14: 70.

Prakofjewa J., Sartori M., Kalle R., Łuczaj Ł., Karbarz M., Mattalia G., Šarka P., Prūse B., Stryaments N., Anegg M., Kuznetsova N., Kolosova V., Belichenko O., Aziz M. A., Pieroni A., Sõukand R., 2024. „But how true that is, I do not know”: the influence of written sources on the medicinal use of fungi across the western borderlands of the former Soviet Union, *IMA Fungus* 15: 22.

Rimantaitė D., 1989. Voveruška, voveraitė ir jų sinonimai, *Kalbos kultūra* 56: 56–59.

Rimantaitė-Svetikienė D., 1995. „Baravėkas“ (*Boletus edulis* Fr.) ir jo sinonimai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* XXXV: 92–99.

Senvaitytė D., 2006. Psichotropiniai augalai lietuvių tradicijoje, *Liaudies kultūra* 4 (109): 21–25.

Staugaitis A., 2018. Suvalkijos etnografiniame regione vartojamų natūraliųjų vaistingųjų medžiagų etnofarmacinis tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.

Straševičienė E., 2022. Uogavimas ir grybavimas. Kn.: Mačiekus V. (red.), *Kazlų Rūda*: 1181–1192. Vilnius.

Ščerba E., 2014. Natūraliųjų vaistingųjų medžiagų, vartotų Alytaus rajono Daugų apylinkėje 2013 metais, etnofarmacinis tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.

Šemagogas A. J., 2016. Apie grybus, uogas... ir Ramygalą, Kn.: Navalinskienė G. (sud.), *Ramygala* I: 1258–1260. Vilnius.

Šimkutė I., 2011. Natūraliųjų vaistingųjų medžiagų, naudotų Plungės

rajone 2009–2010 m., etnofarmacinis tyrimas. *Magistro darbas (rankraštis)*. Kaunas.

Šimkūnaitė E., 1948. Lietuvių liaudies medicinos vaistingieji augalai. *Daktaro disertacija (rankraštis)*.

Šimkūnaitė E., 1968. Augaliniai resursai ir jų panaudojimas. Kn.: Krištopaitė D. (red.), *Dieveniškės*: 134–137. Vilnius.

Šimkūnaitė E., 1971. Smulkiųjų gantos resursų panaudojimas Merkinės apylinkėse. Kn.: Vaitkevičius B. (red.), *Kraštotyra: straipsnių rinkinys, skiriamas TSRS įkūrimo 50-mečiui*: 208–210. Vilnius.

Šurkus J., 1973. Lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimų apžvalga, *Medicina* 14: 33–46.

Švarcaitė I., 2018. Uogavimas ir grybavimas Vaiguvoje apylinkėse. Kn.: Švarcaitė I. (red.), *Vaiguva*: 888–897. Vilnius.

Trimakas R., 2008. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai XIX amžiaus pabaiga–XX amžiaus pirmoji pusė*. Vilnius.

Trinkauskaitė-Johnson E., 2006. Apie grybus, arba velniškas nuklydimas, *Liaudies kultūra* 2 (107): 10–18.

Urbonas V., 2007. Grybai ir grybavimas. Kn.: Merkienė I. R. (sud.), *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija*: 146–147. Vilnius.

Wasson V. P., Wasson G. R., 1957. *Mushrooms, Russia and History*. New York.